

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ



А.В. БАЙЛОВ

Національний університет внутрішніх справ

УДК 343.2

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ВЧИНЕНІ У СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Проведено порівняльний аналіз чинного кримінального законодавства з Кримінальним кодексом України 1960 року, а саме, виділено ряд моментів, які відрізняють норми, що передбачають відповідальність за посягання на особу, і вчинені у стані сильного душевного хвилювання. Запропоновані шляхи удосконалення чинного кримінального законодавства.

Посягання на життя та здоров'я особи, які вчинені у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло у винного внаслідок протиправної поведінки з боку потерпілого, вітчизняне кримінальне законодавство традиційно відносить до привілейованих, менш безпечних складів злочинів проти життя та здоров'я особи.

У доктрині кримінального права прийнято вважати, що терміну "сильне душевне хвилювання" відповідає існуючий у психології термін "афект", який справляє при певних умовах істотний вплив на поведінку людини. Афект (від лат. affectus - душевне хвилювання, пристрасть) - сильний та відносно короточасний емоційний стан, пов'язаний з різкими змінами важливих для суб'єкта життєвих обставин, що супроводжується різко вираженими рухливими проявами та змінами у функціях внутрішніх органів. Афект виникає у відповідь на події, що вже відбулися. В основу афекту покладений стан внутрішнього конфлікту, що переживає людина, який породжується або суперечністю між його потягами, прагненнями, бажаннями, або суперечністю між вимогами, що пред'являються людині (чи то вона сама пред'являє їх собі), та можливостями виконати ці вимоги. Афект розвивається у критичних умовах

при нездатності суб'єкта знайти адекватний вихід із небезпечних, частіше за все ситуацій, які склалися несподівано. Для стану афекту характерно звуження свідомості, при якій увага суб'єкта повністю поглинається обставинами, що породили афект, та нав'язаними їм діями. Порушення свідомості може призвести до нездатності згадати у подальшому окремі епізоди чи обставини, які викликали цей афект, а у випадку винятково сильного афекту - завершитися втратою свідомості або повною амнезією [1, с.26]. Розрізняють два види афекту: фізіологічний та патологічний. Фізіологічний афект (лютість, гнів, страх) у більшості випадків впливає на психіку, однак не позбавляє можливості усвідомлювати та контролювати людиною свою поведінку, як під час патологічного афекту. У стані патологічного афекту людина не здатна розуміти своїх дій, а значить контролювати та керувати ними. Особа, що посягає у стані патологічного афекту на життя та здоров'я іншої особи, визнається неосудною.

Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи у стані фізіологічного афекту пом'якшується з причини особливого психічного стану винного, який зумовлений протиправною поведінкою потерпілого.

Кримінальний кодекс України 2001 року передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство (ст.116 КК) і заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст.123 КК), вчинені у стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту). Проводячи порівняльний аналіз чинного кримінального законодавства з Кримінальним кодексом України 1960 року, можна виділити ряд моментів, які відрізняють норми, що передбачають відповідальність за посягання на особу, які вчинені у стані сильного душевного хвилювання. З таких моментів найбільш суттєвими, на нашу думку, є:

1. Значним досягненням чинного кримінального законодавства є закріплення визначення вбивства. Кримінальний кодекс 1960 року не містив у собі поняття вбивства. Визначення поняття вбивства вважається досить спірним в історії кримінального права. Так, М.К. Акианц розумів під вбивством протиправне умисне або необережне позбавлення життя людини [2, с.15]. Дане визначення повністю підтримують В.В. Сташис, М.І. Бажанов [3, с.11]. Подібною точки зору дотримуються й вчені С.В. Бородин, В.І. Борисов, В.М. Куц, розуміючи під вбивством протиправне, умисне або необережне позбавлення життя іншої особи [4, с.17-18; 5, с.6.]. Інші криміналісти у понятті вбивства підкреслюють два моменти: неправомірність – відмежовуючи, таким чином, вбивство від інших випадків позбавлення життя, - та його умисний характер, - відмежовуючи його від інших випадків неправомірного заподіяння смерті іншій особі. М.Д. Шаргородський визначав вбивство як умисне неправомірне позбавлення життя іншої особи [6, с.38]. Згідно ст.105 Кримінального кодексу РФ під вбивством розуміється умисне заподіяння смерті іншій людині [7, с.223]. Кримінальний кодекс України 2001 року визначає вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Частина 1 статті 115 КК України дає підстави вважати, що спірні питання щодо визначення вбивства у кримінальному праві вирішено. Однак, даний висновок є передчасним. Так, аналіз статті 119 чинного КК України призводить до висновку, що кримінальне законодавство України під поняттям вбивства розуміє як умисне так і з необережності протиправне заподіяння смерті іншій людині. У зв'язку з цим пропонуємо поняття вбивства, зазначеного у ч.1 ст.115 чинного КК України тлумачити обмежено, тобто відносно суспільно небезпечних діянь, передбачених ст.ст.115-118 КК України. Також слід зазначити, що у зв'язку із родовим визначенням вбивства є надмірним закріплення у складах злочинів, передбачених ст.ст.115-118 КК України такої ознаки як умисел, оскільки цю ознаку передбачено ч.1 ст.115 КК.

2. Для кваліфікації посягань на життя та здоров'я особи обов'язковою умовою є встановлення непра-

вотних дій з боку потерпілого, що призводять винного до стану сильного душевного хвилювання. У кримінальному законодавстві 1960 року, в статтях 95, 103 КК, неправомірність дій з боку потерпілого визначалась як тяжка образа та протизаконне насильство. Згідно з КК 2001 року стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект), може бути викликаний не лише протизаконним насильством або тяжкою образою з боку потерпілого, а й систематичним знущанням. Семантичне значення слова "знущатися" визначається як "зло глумитися, ображати когось, заподіювати кому-небудь муки, страждання" [8, с.156]. У кримінальному праві деякі вчені під систематичним знущанням розуміють вчинення не менше трьох разів дій, кожна з яких принижує честь і гідність особи, заподіює їй моральні або психічні страждання. Ці дії можуть полягати, зокрема, у цькуванні, безпідставних звинуваченнях у протиправній або аморальній поведінці, глузуванні чи збиткуванні над особою, цілеспрямованому висміюванні її дійсних чи уявних недоліків [9, с.247-248]. Інші вчені під систематичним знущанням розуміють тривалий фізичний чи психологічний психотравмуючий вплив аморального змісту і протиправної спрямованості з боку потерпілого, який може викликати стан афекту [10, с.52-53].

Вважаємо, що стан сильного душевного хвилювання може бути викликаний не лише тяжкою образою чи протизаконним насильством, а й внаслідок інших протизаконних дій з боку потерпілого, а також тривалої психотравмуючої ситуації, яка постає у зв'язку з протиправною або аморальною поведінкою потерпілого, що призводить винного до стану фізіологічного афекту. Тривала психотравмуюча ситуація характеризується систематичністю протиправних дій з боку потерпілого. Ситуації, що утворюють декілька "серій" принижень, нервових напружень, очікувань цинічного та аморального випадку з боку потерпілого, тощо під впливом часу призводять до психічної травми, в процесі якої відбувається психологічний "вибух", тобто сильне душевне хвилювання, при якому у суб'єкта "здають нерви", він не може стримати себе й вчинює посягання на життя або здоров'я іншої особи. На наш погляд, поняття "тривала психотравмуюча ситуація" постає у більш широкому кримінально-правовому значенні аніж поняття "систематичне знущання". Під іншими протизаконними діяннями з боку потерпілого слід передбачити вчинення потерпілим діянь, що грубо порушують норми права незалежно від галузі (трудове, житлове, адміністративне і т.п.), а також знищення або пошкодження майна, самоуправство, наклеп, аморальна поведінка потерпілого тощо. До аморальної поведінки з боку потерпілого слід віднести подружню зраду, розбещені дії з дітьми і т.п.

3. За чинним законодавством кримінальна відпо-

відальність за посягання на життя чи здоров'я особи, які вчинені у стані сильного душевного хвилювання, настає у разі заподіяння особі смерті або тяжкого тілесного ушкодження. Згідно п.24 абз.3 постанови Пленуму Верховного Суду України умисне легке тілесне ушкодження, що заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, яке викликане неправомірною поведінкою потерпілого, злочином не визнається [11, с.297]. Умисне заподіяння за таких обставин середньої тяжкості тілесного ушкодження спеціальною нормою КК не передбачено, а на думку окремих науковців злочином визнаватися не повинно [12, с.298]. Однак, при відсутності офіційного або судового тлумачення закону, у випадках заподіяння у стані сильного душевного хвилювання середньої тяжкості тілесного ушкодження можливе настання відповідальності на загальних підставах за ст.122 КК України із урахуванням пом'якшуючих обставин, зазначених у ч.1 п.7 ст.66 КК України при призначенні покарання. Оскільки, на нашу думку, ступінь суспільної небезпечності заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання є достатнім для визнання такого діяння злочином, то існує необхідність закріплення окремою нормою умисного заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання. Але це питання потребує окремого аналізу, який виходить за межі цієї роботи.

4. У відповідності з ч.1 п.7 ст.66 КК до обставин, що пом'якшують покарання, відноситься вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого. Таким чином, законодавець вводить нове поняття "аморальність". Крім того, ч.3 ст.66 зазначає, що у випадках, коли будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини чинного Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує. Звідси можна зробити висновок, що суд при призначенні покарання за умисне вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження враховує дані обставини лише у тому випадку, коли стан сильного душевного хвилювання був викликаний у винного тільки внаслідок неправомірних або аморальних дій з боку потерпілого, які не передбачені ст.116 або ст.123 КК і які не є обставинами, що охоплюються поняттями "протизаконне насильство, систематичне знущання або тяжка образа". Думається, що даний підхід до вирішення цього питання є цілком обґрунтованим. "Протизаконне насильство, систематичне знущання або тяжка образа" - обставини, що пом'якшують відповідальність, є обов'язковими альтернативними ознаками складу злочину, передбаченого ст.116 КК. Однак, не всі ці

обставини є обов'язковими ознаками складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність у разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, бо статтею 123 чинного КК передбачено лише дві обставини "протизаконне насильство" й "тяжка образа", а поняття "систематичне знущання" в даній нормі відсутнє. Виходячи з систематичного тлумачення кримінального закону вважаємо, що заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання, викликаного систематичним знущанням з боку потерпілого, також слід кваліфікувати за ст.123 КК України. У подальшому вважаємо за доцільне передбачити статтею 123 КК України "систематичне знущання" як обставину, що призводить винного до стану сильного душевного хвилювання.

5. Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання карається позбавленням волі на строк до п'яти років або обмеженням волі на той самий строк. Санкція ст.95 КК України 1960 року передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. Санкція ст.103 КК України 1960 року передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років або виправних робіт на той же строк.

Таким чином, санкції статей КК України 2001 року, які передбачають кримінальну відповідальність за умисне вбивство або тяжке тілесне ушкодження, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, зазнали певного пом'якшення у порівнянні із санкціями ст.ст.95, 103 КК України 1960 року.

Порівняльний аналіз злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на особу, вчинені у стані сильного душевного хвилювання дає підстави для висновку, що Кримінальний кодекс 2001 року зробив значний крок щодо удосконалення кримінального законодавства, але його положення в цій частині потребують у подальшому удосконалення, тлумачення та ретельного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краткий психологический словарь. -Ростов-на Дону, 1998. -437 с.
2. Акиянц М.К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. -М., 1964. -127 с.
3. Сташис В.В., Бажанов М.И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. - Харьков: Изд-во при ХГУ «Выща школа», 1987. -

216 с.

4. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. -М.: Юрид. лит., 1977. -240 с.
5. Борисов В.И., Куц В.Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. -Х.: НПКФ "КОНСУМ", 1995. -104 с.
6. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. -М., 1948. -184 с.
7. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации /Под общ. ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. -М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. -832 с.
8. Івченко А. Тлумачний словник української мови. -Х.: ФОЛІО, 2000. -540 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1

грудня 2001 року /За ред. С.С. Яценка. - К.: А.С.К., 2002. -936 с.

10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України /Під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. - К.: ФОРУМ, 2001. -Ч.1. -386 с. -Ч.2. -944 с.

11. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. (1973-1998) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1998. -№ 11. -400 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. -К.: Кантон, А.С.К., 2001. -1104 с.

Надійшла до редколегії 09.07.2002

БАЙЛОВ А.В. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ЛИЦА, СОДЕЯННЫЕ В СОСТОЯНИИ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ВОЛНЕНИЯ

Проведен сравнительный анализ действующего уголовного законодательства с Уголовным кодексом Украины 1960 года, а именно, выделен ряд моментов, которые отличают нормы, предусматривающие ответственность за посягательство на лицо, и содеянные в состоянии сильного душевного волнения. Предложены пути усовершенствования действующего уголовного законодательства.

BAYLOV A.V. ADVANCING OF THE CRIMINAL LOCAL LAW CONCERNING LIABILITY FOR CRIMES AGAINST LIFE AND HEALTH OF A PERSONS ACCOMPLISHED IN A CONDITION OF STRONG MENTAL DISTURBANCE

The comparative analysis of the operational criminal local law with the criminal Code of Ukraine of 1960 is conducted, namely, a series of the moments is selected, which one distinguish the norms envisioning liability for the invasion on a face, and accomplished in a condition of strong mental disturbance. The paths of advancing of the operational criminal local law are offered.

УДК 381.3

П.Д. БІЛЕНЧУК*, канд. юрид. наук, проф.,
Д.П. БІЛЕНЧУК**, **Л.В. БОРИСОВА*****, **М.В. КОЗИР*****

Національна академія внутрішніх справ,
Національний політехнічний університет "КПІ"**,
Національний університет внутрішніх справ****

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розглянуті правові аспекти інформатизації сучасного суспільства в Україні.

Протягом останнього двадцятиріччя в світі йде інформатизація суспільства, а тому все більше розвиваються обчислювальні та інформаційні мережі - унікальний симбіоз комп'ютерів і комунікацій. З кожним днем активніше розвиваються сучасні інформаційні технології і в Україні. Людська цивілізація на межі тисячоліть вступила в еру інформації. Сві-

товою системою комп'ютерних комунікацій щодня користуються сотні мільйонів людей. Інформація стає вирішальним чинником у багатьох галузях народного господарства. Саме вона є продуктом наукової та дослідницької діяльності, необхідним компонентом у ході наукових досліджень. Зростає потреба у засобах структурування, накопичення, збері-